

Szemes Péter

Az utolsó évtized

A Ruszt József életmű-sorozat zárókötetéről

A kiváló rendező utolsó évtizedébe és ezzel együtt a korszak színháztörténetébe, egy-egy jelentősebb bemutató műhelytitkaiba, születésének körülményeibe, közvetlen recepciójába enged betekintést a Ruszt József életmű-sorozat hatodik kötete. Az 1994 és 2005 közötti bő dekádot átfogó munka – köszönhetően a szerkesztők, Nánay István és Tucsni András gondosságának – nemcsak a Budapesti Kamaraszínháznál eltöltött évek, a végső veszprémi és zalaegerszegi rendezések szövegnyomaiból közöl szemelvényeket, de a személyesség jegyét magán viselve, a nagy formátumú színházcsináló fontosabb, kapcsolódó irataiból, naplójegyzeteiből, levelezéséből is, sőt a barátok, kollégák emlékezéseinek is teret enged. Így – amellet, hogy önmagában is értékes és haszonnal forgatható darabja – méltó lezárása a pálya egészét áttekintő szériának, melyből érzékletesen bomlik ki egy ízig-vérig színházi ember alakja, jelleme, gondolatvilága, s hogy milyenek látta őt a szakma és a hozzá közelállók köre. Mely egyszerre művészet és tudomány: szépirodalom, dráma- és előadáselemzés, színháztörténet és -elmélet, ugyanakkor napi életesemények, örömök és gondok, szeretet és szenvedés, remény és lemondás rögzítése. Kevercse szakrálisnak és profánnak, éginek és földinek, hirdelve a test pusztulása ellenére a szellem halhatatlanságát.

Előszavában Nánay István három fordulópontot emel ki Ruszt életének a kötetben vizsgált szakaszában: „1994, a független színpadi korszakának lezárása és a Budapesti Kamaraszínházhoz szerződése, 1998, a nyugdíjba vonulása és Zalaszentgrótra költözése, valamint 2004, amikor nyilvánvalóvá válik, hogy rákbeteg”. Az elsőtől a másodikig tartó négy esztendő művészi teljesítményének legjavát az alkotótárs, Forgách András visszatekintő írása (*Az állhatatos Ruszt*) mellett az újrakezdett napló bejegyzései, levelek és az előadások kritikái alapján mutatják be a szerkesztők. A Független Színpad elhagyását követően (amit a tagok közül többen sohasem bocsátottak meg neki) az Asbóth utcai stúdiókban klasszikusok sorát állította színpadra, ami fontos eleme volt Szűcs Miklós igazgatóval közös törekvésüknek: markáns arculatot teremteni a Kamara számára, igazán becsatornázni azt a fővárosi színházi kínálatba. Az első évben – miközben az általa korábban Gálffi László főszereplésével színre vitt *II. Edwardot* meghívták New Yorkba – a kiscelli Romtemplomban megcsinálta *A varázsfuvolát*, amit Fodor Géza – reflektálva Fáy Miklósnak a Népszabadságban megjelent, lehúzó írására – Ljubimov *Don Giovanni*ja óta a magyar operakultúrában „az első eredeti és interpretációtörténetileg is releváns Mozart-rendezés”-nek nevezett, és Miller *Alkuját*, ahol, beugróként, ő játszotta a zsidó becsüs Gregory Solomont. Napi feljegy-

zéseiből kitűnik, mennyire izgult, míg felépítette a figurát és az is, hogy éppígy foglalkoztatta egy-egy olvasmány (mint Thomas Mann *A Doktor Faustus keletkezése* c. könyve), tévéműsor, érdekes beszélgetés, hír vagy éppen a közélet történései. Gyakran hallani, hogy a költők a jövőbe látnak, ám több, mint húsz év távolából Ruszttól sem kicsinyesség a tömeges népvándorlás „jóslata”, vagy a Fidesz jövőendő hosszabb regnálásának prognosztizálása Medgyessyék választási győzelme idején. Rendkívül szimpatikus módon, nyomon követte egykori színészei, munkatársai sorsának alakulását is, és az elsők közt gratulált, ha valaki komolyabb kitüntetést kapott.

Merlini rögtönzés című dolgozata arról tanúskodik, hogy noha két évvel korábban visszavonta a Nemzetire kiírt pályázatra (egyedülként) beadott anyagát, továbbra is élénken érdekelte az ország első teátrumának jövője. Bizonyára számára is nagy elégtétel volt – annak ellenére, hogy más elveket vallott, mint a hatalom akkori birtokosai –, mikor 2003-ban kedves tanítványa, Jordán Tamás lett az igazgató, még, ha munkáját már csak leveleivel segíthette is. 1995-ben ezt javasolta: „Fiatal színház legyen a Nemzeti, tíz-tizenöt darabos repertoárral, melyet folyton meg-megújít, és vegyen fel évente egy-egy kortárs szerzőt a repertoárjába, hogy 'szakmai idegrendszerét' a mai kor követelményeihez igazíthassa.

Bízta meg a miniszter a szakmát (beleértendő a Nemzeti Színházat is!) a jelöléssel, konzultáljon, ha kell, és saját hatáskörében döntsön.”, s hozzáteszi: „... 'e sorok írója magának e folyamatban különlegesebb szerepet nem szán, a Nemzeti Színházra pályázni személyes okok miatt nem szándékozik, de nyíltan megvallja, hogy az új Nemzeti Színház elnevezésű provizórium felépítésében – értelmezésem szerint: létrehozásában – szívesen közreműködne”.

De szakmai tudására, tapasztalatára nem tartottak igényt, így folytatta munkáját a Kamarában, ahol 1995-ben két jelentős bemutatója volt (miközben a Madáchban *A oroszlán télent*, a függetlenekkel a *Végzetes szerelem játékat* is megcsinálta): *Az állhatatos herceg* és az *Othello*. A Calderón-darabban bizonyára régi, Universitas Együttesbeli sikereit próbálta visszahozni, újraálmodni az egykor látott Grotowski-előadás atmoszféráját, ám be kellett látnia, hogy a leterhelt Gálffiből nem lehet azt kihozni, amit a lengyel rendező Cieślakból tudott. A Shakespeare-bemutató – amint erre Forgách András rámutat – voltaképpen a

II. Edward lendületéből, az ottani „szabálytalankodás élvezetéből” nőtt ki, ebben talált rá Ruszt későbbi Luciferére, Kamarás Ivánra. A kapcsolódó kritikákból látható, hogy a *Varázsfuvolához* hasonlóan ezek az előadások is mennyire megosztották az ítéleteket. Az *Othelloról*, a lelkesedő Koltai Tamás ellenében, például így írt a(z) – Ruszt szerint az ő letagadott zsidósága miatt (ld. a *Függelékben* közölt „*Shalom*” c. jegyzetét) – örökké fanyalgó MGP: „(...) Ruszt József rendezésében a tragédia paródiáját játsszák. A rendező összegyűjtötte csokorba az *Othello* előadásainak ismert rendezői ötleteit, és kedveskedett vele közönségének. A mőrt nyílt színen bekenik feketére, a Schmoll-pasztás bőr Peter Zadek ötlete. Az pedig, hogy valamilyen őserdei törzsből jött primitív szerecseny(!) csöppent a kifinomult Velencébe, Laurence Olivier ötlete volt. Ő törte-hörögte torokhangon az angolt, ahogyan itt Kamarás Iván lemélyített hangon úgy beszél a magyar verseket, mintha szesztől elbutult orosz tábornok volna.”.

A következő évtől Szűcs Miklós és művészeti vezetője között is kezdett feszültebbé válni a viszony, amint ezt levelezésük a kötetben közreadott részlete is mutatja. Mindez megérelte Rusztban azt a döntést, hogy hamarosan kérni fogja nyugdíjazását és elhagyja a társulatot. 1996 tavaszán megrendezte Strindberg *Haláltáncát*, ősszel pedig egy újabb klasszikust, Katona József nemzeti drámáját, *Bánk bán '96* címmel – mindkettő fogadtatása meglehetősen vegyes volt, utóbbiról még dramaturgja, Forgách András is azt írta, hogy hat évvel a rendszerváltás után még „lötyögött a formáját kereső valóságban”, illetve problematikussá vált benne a rendelkezésre álló tér kicsisége. Maga a rendező így vallott róla barátjának, Németh D. Antalnak címzett levelében: „Minden erőt kivett belőlem a *Bánk bán* próbafolyamata, különösen a finis. (...) A teljesítményt nem tudom értékelni, a visszhangot se, a lényeg, hogy megcsináltam a *Bánk bán*t is, amely pedig 'megcsinálhatatlan'. Ezzel szinte minden magyar klasszikust megrendeztem Bornemissza (sic!) Pétertől Csonkain, Vörösmartyn, Madáchon át Bartókig és Kodályig. Ezzel, úgy érzem, be is fejezhetem rendezői pályámat.

A *Bánk bán*t szép búcsúnak tartom. Tavasszal főiskolás gyerekekkel még csinállok egy *Hamletet*, de azt inkább stúdiumnak tekintem, semmint rendezésnek.”.

A *Bánk*ot végül, Ruszt 1998-as nyugdíjba vonulásáig,

még – a Kolibri-ban megcsinált *Anatómiai Teátrum* mellett – egy, az *Othellót* kiteljesítő Shakespeare-sorozat követte: 1997-ben a jelzett *Hamlet* és a *III. Richárd*, valamint az utolsó aktív esztendőben, a Tivoliban, a *Rómeó és Júlia* színrevitelével. Az előadások visszhangját jól érzékeltetik a beválogatott kritikák részletei, mint ahogy a zalaszentgróti magányba elvonulni készülő rendező erős közösségi igényét a naplóban megörökített találkozások, beszélgetések, az újrarendezett levelezések (például Jerzy Wozniak lengyel színésszel). E korszak záró szövegéül a szerkesztők Forgách András *A furulyától Bachig* címmel jegyzett, Gálffi Lászlóval folytatott beszélgetését választották, ami egyrészt a nyitó, *Az állhatatos Ruszttal* mintegy keretbe fogja a négy évet áttekintő egységet, másrészt átvezet az utolsó, veszprémi és zalaegerszegi közös munkák felé.

A nyugdíjazással beállt változásokról (az írás egyúttal összegzés, búcsú is) Tucsni András emlékezik meg. „*Van még tíz évem*” című visszatekintésében mindezt ekként fogja össze: „Ül Ruszt Zalaszentgróton, ül a konyhában, előtte az asztalon gyógyszerek, hamutartó, cigaretta, szakácskönyv – és cetli cetli hátán, rengeteg cetli. Már Budapesten, a Zöldlomb utcai lakásában kezdte múltját jegyzetelni. Gyerekkori történeteket, isaszegi éveinek eseményeit, emlékeket idéző ismerősök nevét (sokszor napokig gondolkodott egy-egy néven) írogatta ezekre a cetlikre. Már ott, a Független Színpad elmúló korszakában, a Zöldlomb utcai lakásban eldöntötte, hogy megírja élete történetét. (...)

A zalaszentgróti visszavonulás gondolatát és e gondolat megvalósítását már ennek a programnak jegyében döntötte el.

(...)

Nyugdíjba vonulási szándékát 1996-ban jelentette be a Budapesti Kamaraszínház igazgatójának, Szűcs Miklósnak, és 60 évesen elbúcsúzott a színháztól. 'Nem akarok többet rendezni.' – mondta. Szent Ágoston izgatta és a már említett könyv. (...) de a zajos világtól való elvonulása korainak bizonyult.

(...) szinte minden évben készített egy-egy jelentős előadást”.

S valóban, már 1999-es naplóbejegyzéseiből kiderül, hogy érdekelte az általa alapított zalaegerszegi színháznál folyó munka, és nyilván nemcsak azért, mert „háziura”, Tucsni András akkor ott volt irodalmi vezető. Felmerült, hogy dolgozhatna ott valamiképp,

és az is, hogy Pécsett megcsinálná Gálffival Szophoklész *Philoktétészét* – de ezekből az eredetileg tervezett formában semmi sem lett. Közben Nánay István is elkezdte kapacitálni, hogy írja újra 1968-as színházi „tankönyvét”, annak hiánypótló jellege miatt, s ez ugyancsak foglalkoztatta. Végül 2000-ben tért vissza a Hevesibe, szinte napra pontosan két évvel utolsó Kamaraszínházbeli bemutatója után, megint *Rómeó és Júliával*. Aztán még ebben az évben a városi művelődési központ landorhegyi játszóhelyén színre vitte a vágyott *Philoktétészt* is, Gálffival a címszerepben, amit nem fogadott túl elismerően a kritika. Karsai György a Színházban például erényeivel együtt is csatlósának nevezte Ruszt rendezését. Ám a próbákkal járó munka és az előadások mindenképp alkalmasak voltak arra, hogy kimozdítsák az alkotót szentgróti elszigeteltségéből és megérleljék benne a Zalaegerszegre költözés gondolatát.

Mivel a Hevesiben főrendező Bagó Bertalan mellett másik egykori Független Színpados színésze, Kolti Helga igazgató lett Veszprémben, invitálásának engedve – a zalaegerszegi beavató-sorozat *Csongor és Tündéjét* követően – 2002-ben és 2003-ban is színpadra állított ott egy-egy komoly darabot. Az egy előadásá összevont *Oidipusz király* és *Oidipusz Kolónosban* bemutatóját – benne Gálffi Lászlóval thébai uralkodóként –, dramaturgjával, Kőszegi Lajossal (akin egy levelének aláírása után rajta maradt a Laios név, humoros utalásként a munka intenzitására, a darab világának megelevenedésére) és a zeneszerző, Bakos Árpáddal folytatott, a régi időket idéző, hosszas levelezés, elemzés előzte meg. Ennek a közreadott korpusznak méltó párja, egyúttal a kötet másik csúcspontja Nánay István a ruszti koncepciót felfejtő, alapos analízise, mely *Oidipusz szenvedéstörténete* címmel a Színház folyóiratban jelent meg, s amit a szerkesztők – teljes joggal – itt egészében idéztek.

Ebből az időszakból származó naplórészletei és levelei között kapott helyet másik veszprémi munkája, a *Galilei* sikeréről szóló bejegyzés, Gálffi László köszöntése 50. születésnapján, Máriáss József emléktáblájának avatásán mondott beszéde és az Universitas Együttesről készült filmhez kapcsolódó levelezés is.

Külön fejezet foglalkozik utolsó rendezésével, a második zalaegerszegi *Tragédiával*. A Hevesi Sándor Színház alapításának 21. évfordulója alkalmából a megye és a város vezetői kérték fel, hogy állítson

színpadra egy általa választott darabot. Ruszt végül a Madách-mű mellett döntött – megint Fekete Gizivel és Szalma Tamással, az azóta eltávozott Gábor Miklós helyett Kamarás Ivánnal –, keretbe foglalva az intézményhez kötődő munkásságát. A felkészülést segítő, nemcsak Szerb Antal irodalomtörténetének vonatkozó részét jegyzetelte ki, de haszonnal forgatta Striker Sándor könyvét is (aki lehántotta a drámai költeményről az Arany által rátett rétegeket), sőt a szerzővel komoly levelezésbe is bonyolódott. A próbafolyamat ideje alatt tüdejében az orvosok rákos daganatot találtak, ám csak a második előadás után hagyta magát megoperálni – betegsége, amint a közreadott kritikákból is kitűnik, jelentősen rányomta bélyegét a közös munkára és annak eredményére, ezért szép gesztus, hogy a szerkesztők a három főszereplő egy-egy személyes hangvételű üzenetével zárták ezt az egységet. Fekete Gizi – többek közt – ezt írta: „Kavarnak bennem az emlékek, az érzések, minden, amit ő jelentett nekem. Minden, ami a színészethez, a színpadi léthez fűz, vele együtt, ő általa teljes. Ő volt a tanítóm, a bálványom, a mesterem. Ha ő rendezett, elfelejttem a félelmet, a lámpalázat. Szeretete önbizalmat adott, erőssé tett.

Nyolc együtt töltött év. Nagyon kevés, de elég volt arra, hogy a színészetemet, színészi léteimet meghatározza. Az ő zsenialitásának fényéből egy picit szikra rám is hullott, és ez elég volt egy egész életre.”.

Az utolsó egység, a harmadik mérföldkőtől a végső pontig, a rákkal vívott küzdelmet mutatja be. 2004. október 18-án műtötték meg a Korányi Klinikán, tíz nappal későbbi hazatérésétől a második, 2005. május 19-i szombathelyi operációig tekintik át naplójegyzetei és levelei Ruszt életének tragikus szakaszát, drámai tudósításként az értelmes létért vívott harcáról, „a halálos betegség fázisairól, barátságok és kapcsolatok újraéledéséről, emberi ragaszkodásról”. A hozzá közelállók közül szinte naponta írtak egymásnak Jordán Tamással – egykori tanítványát már csak tanácsaival tudta segíteni a Nemzeti élén végzett munkájában –, de a kötetben közreadott bő válogatásban gyakran szerepel Forgách András, Hetényi Ágnes (a kecskeméti *Bereniké* előadáshoz Racine szövegét fordító Rozgonyi Iván özvegye), Janisch Attila filmrendező, és felesége, Illés Klára, Nánay István, Schaefer Andrea (zalaegerszegi színésznő, majd rádiós műsorvezető) és a volt társ, Mátyus Aliz neve is. Feljegyzéseiben megemlíti két olyan embert is, akik könnyebbé tették számára az

utolsó időszak mindennapjait: új „háziurát”, Matyéka Istvánt – aki a Dél Hercegnője névre keresztelt társasháza (a rendező egykori otthona) falán, tiszteletére, 2006-ban emléktáblát helyezett el –, és Szilasi Attilát, a Hevesi Sándor Színház ügyelőjét, aki feleségével, Kiss Szilviával sokat segített neki ügyeinek intézésében, s akik máig méltó módon el nem helyezett hagyatékát is őrzik. Egy-egy rövid írás akár tőlük is szerepelhetett volna a könyvben.

Egészségi állapota, a különböző vizsgálatok eredményei és közérzetének alakulása, hullámozása mellett – naplója és levelei tanúsága szerint – nyomon követte a színházi történeteket, sőt még maga is tervezett. Pintér Márta, a Veszprémi Egyetem Színháztudományi Tanszékének vezetője, előadáselemzés óra megtartására kérte fel, szeretett volna (szokása ellenére) előadásokat nézni a *Tragédiá*ból, és Nánay Istvánnal is elhatározták két kötet elkészítését: a monografikus *Ruszt* c. kötet kibővített változatát és az aktualizált tankönyvét – ám mindez beteljesületlen maradt: az egyetemistákhoz nem tudott elmenni, a társulat tagjainak (a pálya korai szakaszát idézve) instruáló-bátorító levelet küldött, s a könyvekből is csak részletek készültek el. Maradtak a találkozások, hiszen volt munkatársai közül többen meglátogatták (mint Gálffi László, Egri Márta vagy Forgách András) és a baráti tanácsok Jordán Tamásnak. 2005. május 18-án, a szombathelyi műtét előtt mindenkitől elbúcsúzott, a legszebb sorokat mégis (még február elején) egykori tanítványának írta: „Édes Tamás! Egyike, ha nem Egymaga vagy életemben, már-mint a szakmaiban, akinél éreztem valami különös varázst, amit egyetlen másik, egyébként tehetséges kollégámnál sem. Most már megmondhatom neked – két férfi nézi egymást, illik hát valós dolgokat mondaniuk. Olyan volt ez a 'rád gondolás', az a 'tudat', hogy vagy, mint ahogyan vannak madarak meg fák, úgy vagy és voltál nekem, mint valami igazi, beteljesült szerelem. Nem tudom máshoz hasonlítani ezt az élményt, mert élmény és nem egyszerűen csak érzés.

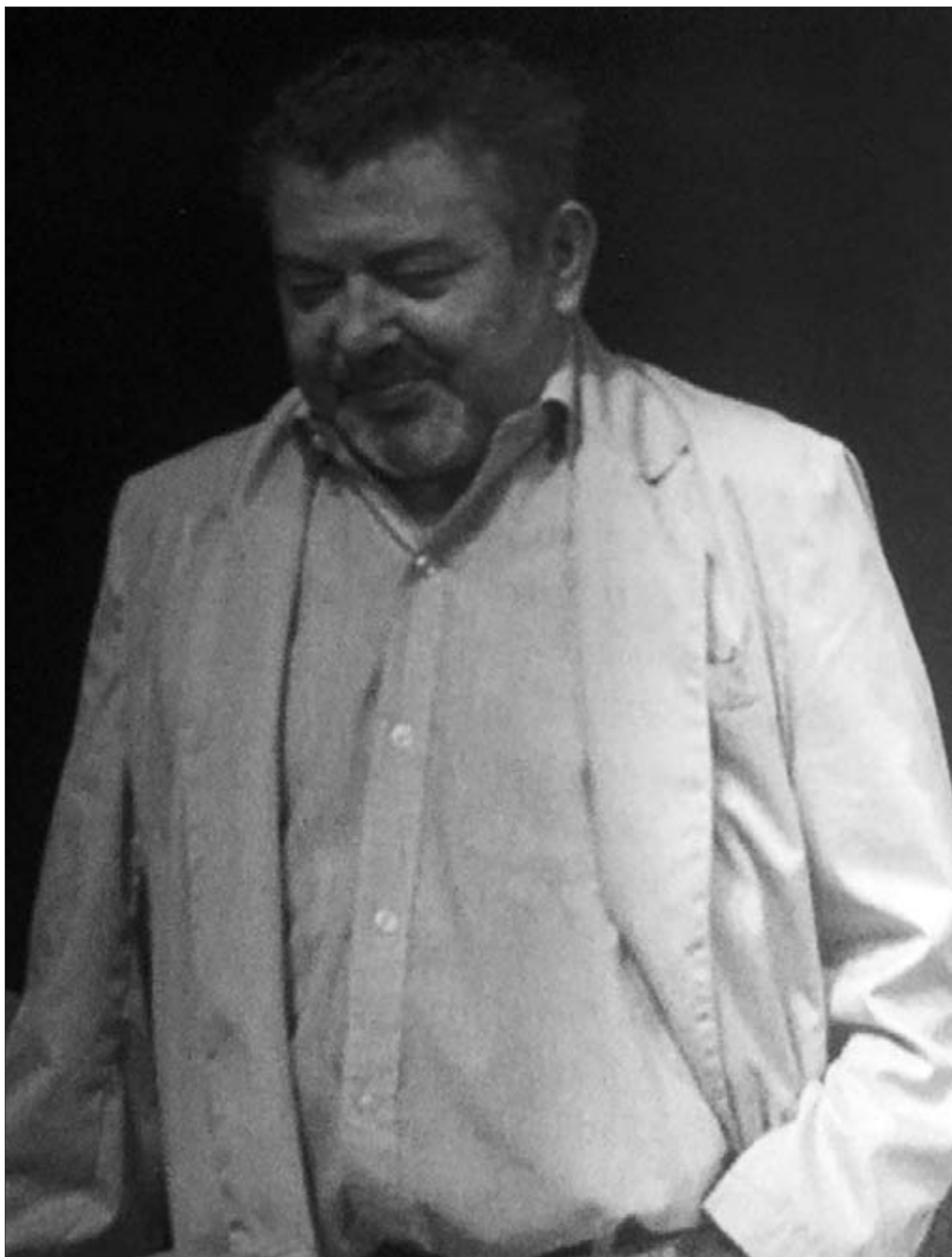
Amikor annak idején a *Karnyóné*ban ültél a dobogó szélén, kezeden a seprű, a padon ott feküdt Sólóyom Kati, és te elkezdted evezni a seprűvel, mintha az egész dobogó egy tutaj lenne... és a színpad megindult valami transzcendenciába. Ez nem túlzás, ahányszor ezt az élményt felidézem magamban, az a dobogó mindig megindul, mint valami tutaj. Köszönöm.”.

A jelzett dátumnál ér véget a kötet, talán helyesen is, mellőzve az utolsó két hónap kálváriájának megidé-

zését. Ehelyett, a rendezések adatai és a jegyzetanyag mellett, a megíratlan családtörténet részletei kaptak helyet a *Függelék*ben, a gyermek- és ifjúkor személyes emlékeivel zárva a művet, e kötet és a sorozat egésze korpuszát, felmutatva a halálon az élet, a feledés felett az emlékezet diadalát – különösen aktuálisan, most, Ruszt távozásának tízedik évfordulója közelében. Aki a

szerkesztők kalauzolásával végigjárta az életutat, bizonyosan gazdagabb lett, és egy nagy értékkel a magyar színháztörténet is.

(*Zalaegerszegi Hevesi Sándor Színház – Tucsni András, 2015*)



Ruszt József,
2004-ben,
Zalaegerszegen.